

А. А. Солодков, Голова Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИСЯЖНИХ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Розглядаються проблемні питання правового статусу присяжних за законодавством України. Визначено поняття і складові правового статусу присяжних, порядок затвердження їх списку і звільнення від обов'язків, процесуальні права та обов'язки, обсяг і характер повноважень, а також гарантії, які набувають особливого значення для ефективності застосування передбаченого КПК України порядку провадження в суді присяжних. Проаналізовано думки вчених-процесуалістів, вітчизняну та світову практику із застосування норм кримінального процесуального права щодо правового статусу присяжних та зроблено відповідні висновки.

Ключові слова: суд; присяжний; правовий статус; список присяжних; процесуальні права; обсяг повноважень; гарантії; порядок провадження.

Рассматриваются проблемные вопросы правового статуса присяжных в законодательстве Украины. Определены понятие и составляющие правового статуса присяжных, порядок утверждения их списка и освобождения от обязанностей, процессуальные права и обязанности, объём и характер полномочий, а также гарантии, которые приобретают особое значение для эффективности применения предусмотренного УПК Украины порядка производства в суде присяжных. Проанализированы мысли учёных-процессуалистов, отечественная и мировая практика применения норм уголовного процессуального права о правовом статусе присяжных и сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: суд; присяжный; правовой статус; список присяжных; процессуальные права; объём полномочий; гарантии; порядок производства.

Problem questions of legal status of jurors in the legislation of Ukraine are considered. The concept and components of legal status of jurors, order of the approval of their list, and also release from duties, procedural laws and duties, volume and nature of powers, and also guarantees which are of particular importance for efficiency of application of the provided Criminal Procedure Code of Ukraine of an order of production in a jury are defined. Thoughts of a scientific protsessualist were analysed, domestic and world practice of application of norms of a criminal procedural law the corresponding conclusions also were drawn on legal status of jurors.

Key words: court; jury; legal status; list of jurors; procedural laws; volume of powers; guarantees; production order.

Постановка проблеми. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) містить окрему главу “Особливі порядки провадження в суді першої інстанції”, якою передбачено порядок провадження в суді присяжних (§ 2 глави 30). Станом на грудень 2013 р. в Україні відбулося вже 12 процесів у суді присяжних. Одним із питань, правове регулювання яких набуває особливого значення для ефективності застосування передбаченого КПК України порядку провадження в суді присяжних, є правовий статус присяжного.

© А. А. Солодков, 2013

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що провадження в суді присяжних є новелою кримінального процесуального законодавства сучасної України, окремі питання організаційного та процесуального характеру, що стосуються функціонування суду присяжних, були предметом наукових досліджень Ю. П. Аленіна, Ю. М. Грошевого, В. В. Городовенка, В. Т. Маляренка, П. П. Пилипчука, І. О. Русанової, М. І. Сірого, В. І. Теремецького, В. М. Тертишника, В. І. Шишкіна та інших науковців. Утім, правовий статус присяжного комплексного наукового аналізу не отримав, тим більш актуальна ця проблематика в умовах дії новітнього законодавства України.

Мета статті – вирішити проблемні питання правового статусу присяжних за законодавством України.

Виклад основного матеріалу. Правовий статус присяжних визначається Законом України “Про судоустрій і статус суддів” та КПК України. Не вдаючись до детального аналізу поняття і складових правового статусу особи, звернемося до його сталої дефініції в теорії права, яку, вважаємо, слід використовувати як вихідну для подальшого дослідження заявленої проблематики. Під правовим статусом особи прийнято розуміти сукупність суб’єктивних прав, юридичних обов’язків і законних інтересів суб’єктів права [1, 237].

Статус присяжного – це спеціальний правовий статус, що дозволяє йому здійснювати функцію правосуддя. Тому під час аналізу даного питання, крім загальнотеоретичної літератури, потрібно звернутися й до спеціальних досліджень, зокрема присвячених аналізу правового статусу судді. В юридичній літературі наголошується на необхідності врахування й таких елементів правового статусу, як права та обов’язки, пов’язані з формуванням суддівського корпусу (вимоги до кандидата в судді, порядок наділення суддів суддівськими повноваженнями); прав і обов’язків суддів, спрямованих на створення умов для об’єктивного, незалежного і безстороннього здійснення ними своїх суддівських повноважень (порядок припинення та зупинення повноважень суддів, право на відставку тощо); прав і обов’язків суддів, які потрібні їм для активної участі в діяльності суддівської спільноти [2, 982]. Інші дослідники цього питання вихідними елементами, що становлять зміст правового статусу професійного судді, визнають службові права, службові обов’язки, повноваження та правосуб’єктність судді [3, 25]. Тому ці положення можна використати як вихідні для характеристики правового статусу присяжного.

Відповідно до ст. 57 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” присяжним є громадянин України, який у випадках, визначених процесуальним законом, вирішує справи у складі суду спільно із суддею (судьями), забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя. Присяжні під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді.

До суду як присяжні можуть бути викликані громадяни, внесені до списку присяжних згідно зі ст. 58-1 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”. Для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідної місцевої ради, що формує і затверджує в кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду, відповідають вимогам ст. 59 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” і дали згоду бути присяжними. Список присяжних затверджується один раз на два роки і переглядається в разі необхідності за поданням територіального управління Державної судової адміністрації України.

Таким чином, обов’язковими умовами включення громадянина до списку присяжних є відповідність кандидата вимогам, що містяться в законі, а також дача згоди бути присяж-

ним. Остання означає, що особа свідомо погодилася брати участь у здійсненні правосуддя, а тому й бути суб'єктом прав, обов'язків і відповідальності за невиконання чи неналежне виконання цієї функції. Наявність нормативної умови щодо згоди особи бути присяжним дозволяє не погодитися з твердженням тих науковців, які вважають, що участь у здійсненні правосуддя є обов'язком громадян перед державою. Як правильно зазначають дослідники цієї проблематики, в колегії присяжних не повинні з'явитися особи, які всупереч своїм переконанням беруть участь у здійсненні правосуддя, оскільки від внутрішнього настрою присяжних багато в чому залежить закінчення судового розгляду [4, 6]. Саме у зв'язку з цим, вважаємо, законодавець передбачив таку умову набуття статусу присяжного, як згода громадянина брати участь у здійсненні правосуддя в такий спосіб. Якщо ж особа погодилася на включення її до списку присяжних, то її участь можна вважати її громадянським обов'язком*.

Відповідно до ст. 59 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду. Утім тлумачення ч. 2 ст. 59 вказаного Закону дозволяє дійти висновку про існування додаткових вимог до присяжного, адже не підлягають включенню до списків присяжних громадяни: 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними; 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків народного засідателя, присяжного; 3) які мають не зняту чи не погашену судимість; 4) народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, адвокати, нотаріуси; 5) громадяни, які досягли шістдесят п'яти років; 6) особи, які не володіють державною мовою. Таким чином, законом передбачено низку вимог до особи, яка здійснюватиме функцію присяжного.

Привертає увагу те, що для присяжного встановлено збільшений порівняно із суддею віковий поріг, адже присяжним може бути особа, яка досягла 30-річного віку, водночас суддею за чинним законодавством може бути особа, яка досягла 25-річного віку. Такий підхід законодавця до віку особи, яка може бути присяжним, вважаємо цілком обґрунтованим, оскільки для виконання обов'язків присяжного важливий життєвий досвід людини, зрілість її психоемоційного стану, що забезпечує можливість дати справедливую оцінку обставинам скоєного злочину та створює необхідні умови для належного виконання покладених обов'язків.

Звільнення від обов'язків присяжного за ознакою професійної належності притаманно багатьом країнам, у яких діє суд присяжних. Таке обмеження спрямовано на запобігання упередженості присяжного, адже через належність до певної професії особи можуть піддаватися професійним стереотипам, що перешкоджатимуть здійсненню об'єктивної оцінки встановлених у судовому засіданні обставин скоєного злочину. Проте останнім часом, зокрема у США, позначилася тенденція до скасування всіх цих звільнень, навіть і тих, що стосуються суддів і адвокатів. Нині у 27 штатах відсутні винятки за ознакою професійної зайнятості кандидата у присяжні, а ще в 7 штатах застосовуються обмежені винятки. У суспільстві з'явилася ідея, що право громадянина на представницький суд присяжних домінує

* Контекстно зазначимо, що, наприклад, Закон РФ "О присяжных заседателях судов общей юрисдикции в Российской Федерации" від 20 серпня 2004 р. у ч. 1 ст. 2 вказує, що громадяни РФ мають право брати участь у здійсненні правосуддя як присяжні засідателі під час розгляду судами першої інстанції підсудних їм кримінальних справ з участю присяжних засідателів.

над будь-яким іншим соціальним інтересом і що обов'язки присяжного та отримана від них користь у сенсі виховання почуття громадянськості повинні бути надбанням якомога ширших верств населення [5, 178]. Цікавий досвід Німеччини, в якій для вирішення окремих категорій справ як непрофесійні судді (шефени) можуть залучатися фахівці у відповідній сфері. Наприклад, шефени у справах про проступки неповнолітніх відбираються з осіб, які мають великий досвід у роботі з молоддю. У вирішенні трудових спорів беруть участь непрофесійні судді від профспілок і роботодавців, соціальних спорів – від застрахованих і страховиків або роботодавців. У зв'язку з цим слушно зазначає Р. О. Куйбіда, що залучення як непрофесійних суддів фахівців у відповідній галузі та ще й на паритетних засадах не може не сприяти якості вирішення спору та всебічному врахуванню інтересів обох сторін. Обізнаність таких суддів сприяє їх активній участі в розгляді та вирішенні справи [6, 191]. Протилежним прикладом вирішення даного питання може бути законодавство Грузії, відповідно до якого особа не може брати участі в кримінальному провадженні як присяжний засідатель, якщо вона є державною політичною посадовою особою, слідчим, співробітником поліції, військовослужбовцем, священнослужителем, учасником кримінального провадження в цій справі, обвинуваченим, особою, на яку накладено адміністративне стягнення за вжиття наркотичних засобів у невеликому розмірі, психологом, психіатром, юристом чи її участь як присяжного засідателя була б явно несправедливою в силу висловлюваних нею міркувань чи особистого досвіду [7, 68]. Таким чином, підходи законодавців різних країн до вирішення даного питання не одноманітні, що підкреслює його складний характер.

Також, як зазначено вище, не може бути присяжним особа, що не володіє мовою судочинства, адже відповідно до ст. 23 КПК України, що закріплює безпосередність дослідження показань, речей і документів як загальну засаду кримінального провадження, суд має безпосередньо дослідити всі докази в судовому засіданні, це необхідна передумова ухвалення законного, обгрунтованого і справедливого вироку. При цьому ст. 29 КПК України передбачено, що кримінальне провадження здійснюється державною мовою. Відповідно процесуальні документи суд складає державною мовою. Відтак вимога до присяжного стосовно володіння державною мовою цілком виправдана.

Процесуальні права та обов'язки присяжного передбачено ст. 386 КПК України. Він є активним учасником судового розгляду, який з огляду на здійснювану процесуальну функцію та дію засади безпосередності повинен брати участь у судовому провадженні від початку до кінця. У зв'язку з цим присяжний має право: брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні; робити нотатки під час судового засідання; з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються; просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа. Крім названих процесуальних прав, присяжний також має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення (ч. 4 ст. 391 КПК України).

Зазначені процесуальні права не поширюються на запасних присяжних, які відповідно до ч. 10 ст. 387 КПК України під час судового засідання мають постійно перебувати на відведених їм місцях і до ухвалення вироку можуть бути включені до складу основних присяжних у разі неможливості кого-небудь з основних присяжних продовжувати участь у судовому розгляді. У випадку включення запасного присяжного до складу основних присяжних права, закріплені у ч. 1 ст. 386 КПК України, стають елементом процесуального статусу цього присяжного.

Обов'язки присяжного закріплено в ч. 2 ст. 386 КПК України. Він зобов'язаний: правдиво відповісти на запитання головуючого та учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених КПК або іншим законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе; додержуватися порядку в судовому засіданні й виконувати розпорядження головуючого; не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду; не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього; не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням; не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків. Перелічені процесуальні обов'язки спрямовані на забезпечення реалізації права кожного на справедливий суд, а також таких загальних положень судового розгляду, як незмінність складу суду, проведення судового розгляду протягом розумного строку тощо.

Слід зазначити, що наведений перелік не є вичерпним, адже законом передбачено й інші обов'язки присяжного. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 385 КПК України він зобов'язаний невідкладно після отримання письмового виклику повідомити суд про причини неможливості явки. Згідно з ч. 3 ст. 391 КПК України ніхто зі складу суду присяжних не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а присяжний голосував за виправдання обвинуваченого. Також за ст. 57 Закону України "Про судоустрій і статус суддів", яка є бланкетною нормою, присяжний зобов'язаний своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики; виявляти повагу до учасників процесу; додержуватися присяги; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання (п. 1-5 ч. 4 ст. 54 Закону України "Про судоустрій і статус суддів").

Аналіз закріплених у законі обов'язків присяжних дозволяє констатувати їхнє різне функціональне призначення, оскільки одні з них спрямовані на забезпечення можливості здійснення правосуддя судом присяжних, інші – ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого вироку, створення належних умов для реалізації сторонами їх процесуальних прав і виконання покладених на них процесуальних обов'язків тощо. Це дозволяє визнати правильним запропонований у науці кримінального процесу підхід до класифікації обов'язків присяжних на певні групи [4, 11].

До першої групи належать обов'язки, що виконуються під час формування колегії присяжних: зокрема, правдиво відповісти на запитання головуючого та учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених КПК або іншим законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе. До другої зараховують обов'язки, що виконуються присяжним під час судового розгляду: не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду; не спілкуватися без дозволу головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього; не збирати відомості, що стосуються кримінального

провадження, поза судовим засіданням тощо. Третю групу становлять ті з них, що покладаються на присяжних під час ухвалення рішення: присяжний не має права утримуватися від голосування, крім випадку, коли вирішується питання про міру покарання, а присяжний голосував за виправдання обвинуваченого.

Згідно з ч. 2 ст. 387 КПК України головуючий роз'яснює присяжним права та обов'язки, а також умови їх участі в судовому розгляді. Вважаємо, що одночасно з роз'ясненням прав і обов'язків присяжним головуючий також має попередити їх про те, що у випадку невиконання ними покладених на них обов'язків, а також за наявності обґрунтованих підстав вважати, що присяжний у результаті незаконного впливу втратив неупередженість, необхідну для вирішення кримінального провадження відповідно до закону, присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді. У зв'язку з цим потрібно звернути увагу, що за правилами ч. 2 ст. 390 КПК України присяжний може бути усунутий від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження за ініціативою головуючого рішенням більшості від складу суду присяжних, яке приймається в нарадчій кімнаті та оформлюється вмотивованою ухвалою. Разом з тим ініціатором прийняття такого рішення може бути і сторона, якщо їй відомі достатні дані, що дають підстави для ініціювання вирішення питання про усунення присяжного.

У контексті дослідження правового статусу присяжного важливе значення має вирішення питання щодо моменту, з якого особа набуває цього статусу, а відтак є суб'єктом відповідних прав і обов'язків, а також передбаченої законом юридичної відповідальності. Відповідь на це питання слід шукати в законі, який в одній і тій самій статті використовує термін "громадяни, які внесені до списку присяжних", а також "присяжні" (ч. 2, 3 ст. 385 КПК України). Тлумачення цих норм дозволяє дійти висновку, що особа, яка внесена до списку присяжних, набуває правового статусу присяжного з моменту вручення їй письмового виклику до суду в ролі присяжного. Виклик відбувається після призначення судового розгляду судом присяжних, тобто після постановлення в підготовчому засіданні ухвали про це. Головуючий дає секретареві судового засідання розпорядження про виклик присяжних у кількості семи осіб, які визначаються автоматизованою системою документообігу суду з числа осіб, які внесені до списку присяжних.

Такий виклик має бути вручений присяжному під підпис не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. У виклику зазначається день, час і місце проведення судового засідання, права та обов'язки присяжного, перелік вимог до присяжних, а також підстави для звільнення їх від виконання обов'язків, припис про явку, а також обов'язок присяжного (чи іншої особи, яка одержала виклик для передачі його присяжному) невідкладно повідомити суд про причини неможливості явки. Саме з цього моменту особа набуває статусу присяжного і стає суб'єктом відповідних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності, на неї також розповсюджуються передбачені законом гарантії виконання функції правосуддя*.

Визначення моменту набуття громадянином статусу присяжного має значення для розв'язання питання щодо відповідальності цієї особи за ухилення від явки за викликом. Як свідчить правозастосовна практика, такі випадки не є винятковими, незважаючи на те, що, як зазначалося вище, перед включенням до списку присяжних особа дає згоду на участь у здійсненні правосуддя в ролі присяжного. Відповідно до ст. 61 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" присяжний зобов'язаний вчасно з'явитися на запрошення суду для участі в судовому засіданні. Неявка без поважних причин у судове засідання вважається

* У зв'язку з цим вважаємо, що під час правового регулювання порядку складання списків присяжних більш коректним було б використання терміна "кандидат у присяжні", оскільки присяжним така особа стає значно пізніше, за умови дотримання низки вимог закону.

неповагою до суду. Проте чинне законодавство України не містить дійового механізму забезпечення участі присяжного в судовому процесі, у зв'язку з чим в юридичній літературі неодноразово пропонувалося застосовувати до присяжних, які ухиляються від явки за викликом до суду, накладення грошового стягнення. Останнє являє собою захід забезпечення кримінального провадження, що за своєю правовою природою є різновидом процесуальної відповідальності за невиконання суб'єктом кримінальних процесуальних відносин покладених на нього процесуальних обов'язків. Відповідно до ст. 144 КПК України грошове стягнення може бути накладено на учасників кримінального провадження у випадках та розмірах, передбачених цим Кодексом. Легальне визначення кола осіб, які є учасниками кримінального провадження, що міститься в п. 25 ст. 3 КПК України, дозволяє дійти висновку про те, що присяжний не є суб'єктом, на якого може бути накладено грошове стягнення. У порівняльно-правовому аспекті зазначимо, що, наприклад, у США неявка за викликом до суду для виконання обов'язків присяжного утворює склад кримінально караного "неповаги до суду", що тягне накладення штрафу або позбавлення волі [5, 179]. До речі, ч. 3 ст. 333 КПК РФ містить положення, відповідно до якого за неявку до суду без поважної причини присяжний засідатель може бути підданий грошовому стягненню в порядку, встановленому ст. 118 КПК РФ.

Обсяг і характер повноважень присяжних визначено ч. 2 ст. 383 КПК України: усі питання, пов'язані з судовим розглядом, крім того, що передбачено ч. 3 ст. 331 КПК, судді та присяжні вирішують спільно. Таким чином, єдиним винятком порівняно з повноваженнями судді є вирішення питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку з дня надходження до суду обвинувального акта чи з дня застосування судом до обвинуваченого запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Вважаємо, цей виняток стосовно повноважень присяжних може бути пояснено тим, що вирішення даного питання потребує застосування юридичних знань та оцінки правозастосовцем низки обставин, що в сукупності дають змогу прийняти законне, обґрунтоване і справедливе рішення щодо продовження строку застосування даного запобіжного заходу. На момент прийняття такого рішення присяжні поки що не обізнані з обставинами скоєного злочину й доказами, якими підтверджується обвинувачення та обґрунтовується застосування саме тримання під вартою, а тому, не будучи професійними юристами, вони не можуть адекватно оцінити наявність підстав для вирішення питання про доцільність продовження тримання обвинуваченого під вартою, що має бути здійснено до спливу двохмісячного строку застосування цього запобіжного заходу.

Законом України "Про судоустрій і статус суддів" передбачено гарантії присяжного, які за своїм правовим характером різні, їх можна поділити на дві групи, а саме соціальні гарантії та гарантії, що забезпечують його незалежність і недоторканність. Обидві групи гарантій розповсюджуються на час виконання присяжним обов'язків щодо здійснення правосуддя (за винятком застосування заходів забезпечення безпеки, які можуть діяти і після закінчення терміну виконання ним функції правосуддя).

Першу групу гарантій становлять положення ч. 1, 2 ст. 62 Закону України "Про судоустрій і статус суддів", згідно з якими присяжним за час виконання ними обов'язків у суді в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, виплачується винагорода. Їм відшкодовуються витрати на проїзд і наймання житла, а також виплачуються добові. Зазначені виплати здійснюються територіальними управліннями Державної судової адміністрації України за рахунок коштів Державного бюджету України. За присяжними на час виконання ними обов'язків у суді за місцем основної роботи зберігаються всі гарантії та пільги, передбачені законом. Час виконання присяжними обов'язків у суді зараховується до всіх видів трудового стажу. Звільнення присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді не допускається.

Другу групу гарантій становлять положення ч. 3 ст. 62 Закону України “Про судоустрій і статус суддів”, відповідно до якої на присяжних поширюються гарантії незалежності і недоторканності суддів, установлені законом, на час виконання ними обов’язків зі здійснення правосуддя.

Разом з тим застосування цих гарантій в окремих випадках досить проблематичне. Зокрема, відповідно до закону суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлено кримінальну чи адміністративну відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з’ясування його особи. Суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду. Застосування цієї гарантії до присяжного потребує наявності в нього відповідного документа, який підтверджує його процесуальний статус присяжного в конкретному кримінальному провадженні (такий документ має бути передбачений чинним законодавством). При чому строк дії цього документа має збігатися з періодом його повноважень у конкретному кримінальному провадженні.

Для забезпечення безпеки присяжного до нього можуть застосовуватися відповідні заходи, що передбачені Законом України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів”. На відміну від інших гарантій забезпечення його незалежності й недоторканності, заходи забезпечення безпеки, як зазначено вище, за обґрунтованим клопотанням присяжного можуть застосовуватися і після закінчення виконання обов’язків у кримінальному провадженні.

Крім того, відповідно до ст. 480 КПК України присяжний є одним із суб’єктів, до яких застосовується особливий порядок кримінального провадження. Особливість цього порядку знаходить прояв, зокрема, у передбаченні законодавцем певної специфіки проведення окремих процесуальних дій стосовно присяжного. Зокрема, письмове повідомлення присяжного про підозру здійснює виключно Генеральний прокурор України або його заступник.

Як і суддя, присяжний несе кримінальну відповідальність за постановлення свідомо неправосудного вироку (ст. 375 КК України).

Участь громадян у здійсненні правосуддя в суді присяжних починається з формування колегії присяжних, а саме їх відбору. Відповідність правил відбору присяжних правовій природі даної форми участі народу у здійсненні правосуддя має важливе значення для ухвалення в майбутньому законного, обґрунтованого і справедливого вироку. У судовому розгляді кримінального провадження не може брати участь присяжний, який підлягає відводу. Заявлення відводів є важливим елементом процедури відбору присяжних, оскільки від поведінки осіб під час цього процесу багато в чому залежить якісний склад суду присяжних. Лише об’єктивний, безсторонній присяжний здатний здійснити правосуддя і тим самим ефективно виконати покладену на нього функцію.

Існуючим у світі моделям суду присяжних відомі два види відводів – мотивований і немотивований*. Відмінність між ними полягає в тому, що для вмотивованого відводу в законі передбачено відповідні підстави.

Порядок провадження в суді присяжних, передбачений КПК України, дає можливість заявлення лише вмотивованих відводів, які здійснюються з підстав, наведених у ст. 75

* Регламентуючи порядок заявлення немотивованих відводів, законодавство іноземних країн, як правило, встановлює їх певну кількість стосовно окремих учасників кримінального провадження. Так, за федеральним законодавством США, якщо підсудному може бути призначено смертну кару, сторонам дозволяється заявити без зазначення мотивів до двадцяти відводів. Якщо підсудному може бути призначено покарання більше одного року позбавлення волі, обвинувачу дозволяється заявити шість, а захисникові – десять немотивованих відводів. У Франції прокурор має право на чотири немотивованих відводи, а підсудний і його захисник – на п’ять. В Англії для обвинуваченого раніше існувало право на сім немотивованих відводів, потім воно було скорочено до трьох, а згодом – зовсім виключено. Див.: Тисен О. Н. Теоретические и практические проблемы формирования коллегии присяжных заседателей: монография. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 153.

і 76 КПК України (ч. 4 ст. 387 КПК України). За наявності таких підстав особа має заявити самовідвід, також їй можуть заявити відвід учасники судового провадження. Будучи бланкетною нормою, ч. 4 ст. 387 КПК України, як зазначено, містить посилання на обставини, що виключають участь присяжного в кримінальному провадженні, які закріплено ст. 75 КПК України, а також ст. 76 КПК України, що передбачає недопустимість повторної участі судді в кримінальному провадженні. На нашу думку, останнє положення не може розповсюджуватися на участь присяжного, оскільки вказані у ст. 76 КПК України випадки стосуються виключно до участі в кримінальному провадженні професійного судді.

Умотивований відвід присяжному може бути заявлено з підстав, передбачених ст. 75 КПК України: 1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача; 2) якщо він брав участь у цьому провадженні як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник; 3) якщо він особисто, його близькі родичі або члени його сім'ї зацікавлені в результатах провадження; 4) за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості. Також у складі суду, що здійснює судове провадження, не можуть бути особи, які є родичами між собою. Таким чином, КПК України дозволяє зазначати підставами для вмотивованого відводу присяжних як закріплені в законі обставини, так і не врегульовані в ньому конкретно. Зокрема, обставинами, які викликають сумнів щодо неупередженості присяжного, можуть розглядатися будь-які твердження присяжного, повідомлені поза межами судового розгляду, щодо його негативного ставлення до способу життя обвинуваченого тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, вирішення проблем правового статусу присяжних особливо актуальне в умовах дії новітнього законодавства України і з огляду на їх новизну потребує подальшого комплексного дослідження за такими основними напрямками:

- створення дійового механізму забезпечення участі присяжного в судовому процесі;
- звільнення від обов'язків присяжного за ознакою професійної належності та підходу законодавців різних країн до вирішення цього питання;
- застосування гарантій для присяжних на час виконання ними обов'язків.

Проведення вищезазначених досліджень стосовно окремих проблем дозволить підвищити ефективність застосування передбаченого КПК України порядку провадження в суді присяжних.

Література

1. Теорія держави і права : підручник / за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014.
2. Юридический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – М., 2007.
3. Москвич Л. М. Статус судді: питання теорії і практики / Москвич Л. М., Подкопаєв С. В., Прилуцький С. В. – Х. : Інжек, 2004.
4. Котеля Е. Г. Уголовно-процессуальный статус присяжных заседателей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Е. Г. Котеля, Ур. госуд. юрид. академия. – Екатеринбург, 2009.
5. Бернам У. Правовая система США. 3-й выпуск / Бернам У. – М. : Новая юстиция, 2006.
6. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи : монографія / Р. О. Куйбіда. – К. : Атіка, 2004.
7. Путеводитель по новому Уголовно-процессуальному кодексу Грузии. – Тбилиси : Сезан, 2010.